Philip John

Die Afrikaanse prosa, 1918 - 1926: brandpunt van die geboorte van 'n nuwe bewussyn ¹

Abstract

This study looks at a selection of Afrikaans prose texts from the period 1918 to 1926 in an attempt to establish a relation between the rapid industrialisation which South Africa was being subjected to and the literature produced during this time. Georg Lukács' argument that "nature is a social category" is used to show that a preoccupation with certain desires and emotions with which these texts are marked is an indication that a massive intervention into 'nature', in the form of the emotional lives of especially white Afrikaans workers, was either on the way or being proposed through the medium of literature during this time. This intervention is seen as part of an attempt by the white Afrikaans ruling class to draw Afrikaans workers into its fold in its struggle for political power. A contiguous concern of the study is to propose this kind of approach as a basis for the study of South African literature as a whole.

1. Inleiding

'n Aansienlike korpus navorsing oor die afgelope twee dekades het 'n indringende en soms streng teoreties-gegronde blik gewerp op 'n periode in die geskiedenis van Suid-Afrika wat in baie opsigte as bepalend beskou word vir die huidige stand van die Suid-Afrikaanse samelewing, naamlik die tydperk na die Anglo-Boere-oorlog (vergelyk o.a. Houghton (1975), Lipton (1989), Simons & Simons (1983), Yudelman (1983)). Een van die belangrikste fokuspeunte van hierdie navorsing is die totstandkoming van Afrikanernasionalisme, en aansluitend daarby, die rol wat wit (Afrikaans- en Engelssprekende) werkers in hierdie tydperk gespeel het (vergelyk o.a. Giliomee (1989), Van Onselen (1982), Moodie (1975)).

Die impuls agter hierdie navorsing kom hoofsaaklik vanuit Geskiedenis-, Staatsleer- en Afrikastudies-departemente. Alhoewel daar binne die Afrikaanse literêr-kritiese wêreld van tyd tot tyd oproepe gemaak word vir 'n breër en veral sosiaal-ingestelde kyk op die letterkunde (bv. Malan (1982) en Steenberg (1982)), handhaaf die Afrikaanse literêre kritiek oor die algemeen nog 'n stilte wat hierdie korpus navorsing betref. Uitsonderings op hierdie reël is onder andere die navorsing van Coetzee (1988) en Gerwel (1983).

Hierdie artikel is 'n poging om in breë trekke aan te dui hoe daar van hierdie navorsing gebruik gemaak kan word en daarby aangesluit kan word. 'n Bykomstige kwessie wat deur

¹ Hierdie studie is 'n hersiene en verkorte weergawe van 'n referaat, "Die natuur, reïfikasie, en die Afrikaanse prosa. 'n Voorlopige verkenning", gelewer by die *Groen-Kongres: Die mens, die kunste en die omgewing*, 26-30 Maart 1990, RGN, Pretoria. Die geldelike steun van die Universiteit van Transkei vir die voltooiing van die navorsing vir hierdie studie word hiermee erken.

die poging tot aansluiting by hierdie navorsingstradisie geïmpliseer word, is dié van 'n nasionale of Suid-Afrikaanse letterkunde wat vandag al meer aandag geniet onder Afrikaanse literatore (vergelyk in hierdie opsig byvoorbeeld Malan (1990)). Hierdie kwessie word egter nie direk betrek nie aangesien die studie hom binne die afgebakende periode slegs bepaal by Afrikaanse tekste. Desnieteenstaande verteenwoordig die teoretiese raamwerk wat in die studie ingespan word myns insiens 'n bydrae tot die gesprek oor hierdie kwessie.

2. 'n Literêr-sosiologiese benadering

Die teoretiese raamwerk waarop hierdie studie gebaseer is, kan gekarakteriseer word as 'n redelik ruim-gekonsipieerde sosio-literêre benadering. Die uitgangspunt is in die eerste plek 'n opstel van die Hongaarse filosoof, Georg Lukács, "Reification and the consciousness of the proletariat" (in Lukács, 1971). Hierdie teks van Lukács word veral gebruik vir die argument daarin vervat dat 'n waterdige skeiding tussen die kategorieë *natuur* en *kultuur* nie moontlik is nie. Hierdie argument maak dit moontlik om die emosionele lewens van mense, wat gewoonlik as behorende tot 'die (a-historiese) natuur' gereken word, in 'n historiese en sosiale perspektief te plaas.

Die stelling, "nature is a social category" (Lukács, 1971:130), wat Lukács se argument in bogenoemde opstel opsom, is dus die spil waaromheen hierdie studie gestruktureer is. Die perspektief wat die woorde open, word gebruik om 'n verband aan te toon tussen 'n aantal Afrikaanse literêre tekste en sekere aspekte van die Suid-Afrikaanse samelewing gedurende die tydperk waarin die tekste verskyn het.

Uit die voorafgaande behoort dit al klaar duidelik te wees daar nie met hierdie artikel gepoog word om aansluiting te vind by die eintlike mikpunt van die literatuursosiologie nie, soos wat een van die bekendste literatuursosioloë dit stel: "But the first problem that a sociology of the novel should have confronted is that of the relation between the *novel form* itself and the *structure* of the social environment in which it developed ..." (Goldmann, 1975: 6; kursivering deur outeur). Kyk ook Hall (1979: 47)).

Die ooggpunt van hierdie artikel is veel nederiger. Aangesien dit slegs konsentreer op "... the relation between certain elements of the *content* of fictional literature and the existence of a social reality that they reflect ..." (Goldmann, 1975: 6; outeur se kursivering), word in hierdie artikel gebruik gemaak van ouer literêr-sosiologiese benaderings. As sodanig moet dit dus gereken word tot die 'voorstudie' van die sosiologie van die (Suid-)Afrikaanse letterkunde.

Die prosa wat binne hierdie 'beperkte' raamwerk ondersoek word, dateer uit die tydperk vanaf 1918 tot 1926. Hierdie afgrensing openbaar ook iets van die 'tentatiewe' aard van die studie. Terwyl verskillende argumente hier moontlik is, is ek die mening toegedaan dat 'n meer aanvaarbare afgrensing sal saamval met die van Kannemeyer, naamlik rofweg vanaf die begin van die eeu tot en met 1933-1934. Hierop word daar egter nie ingegaan nie. Met die studieveld in sy huidige vorm, lê die belangrikste rede vir die afgrensing by die noodsaak om met 'n hanteerbare korpus letterkunde te werk. Vir die tydperk 1918 - 1926 verwys Kannemeyer alleen na meer as sestig verskillende prosawerke. Slegs vyftien van

hierdie werke is by die studie betrek². Ek is egter oortuig dat die gevolgtrekking waartoe daar gekom word, ook geld vir die tekste wat nie ter sprake kom nie.

Die arbitrariteit van hierdie keuse word enigsins getemper deurdat dit nie beperk is tot die bestaande kanongrense nie. 'n Verdere 'kontrole' lê in die feit dat uiteenlopende genres gedek word. Van die nagenoeg veertien genres wat Kannemeyer noem in sy bespreking van hierdie tydperk, word meer as driekwart verteenwoordig in hierdie studie.

3. Natuur en kultuur in 'n kapitalistiese samelewing

Voor daar egter na hierdie werke gekyk kan word, is dit nodig om 'n aanduiding te gee van die interpretasie wat daar vir die doel van hierdie artikel aan die woorde van Lukács geheg word. Die opstel van Lukács waarna reeds verwys is, sentreer grootliks om die begrip *reïfikasie*. Die herkoms van die begrip lê in die eerste plek in die werk van Marx en die analise van die kommoditeit, of korrekter, kommoditeitsvorm, waarop Marx sy werk gebaseer het.

3.1 Kommoditeit en bewussyn

Marx het aan die hand van sy analise van die kommoditeit betoog dat die kapitalisme van alle vorige produksiewyses verskil omdat objekte, of liever, kommoditeite, in 'n kapitalistiese samelewing die rol speel van 'n normerende mag waaraan alles, insluitende menslike begeertes en emosies, gemeet word en onderworpe is. Sy alombekende argument is gegrond op die manier waarop lede van 'n kapitalistiese samelewing kommoditeite waarneem.

Volgens Marx kom die kommoditeit in 'n kapitalistiese maatskappy slegs tot stand waar een persoon, of groep, 'n ander onderdruk en eksploiteer. Die manier waarop die resultaat van hierdie onderdrukking - die kommoditeit - in die maatskappy bestaan, sorg egter dat die eksploitatiewe verhouding tussen *mense* waaruit die kommoditeit voortgekom het, onsigbaar bly. So iets is volgens Marx moontlik omdat die waarde van die kommoditeit vasgestel word met verwysing na sy verhouding tot ander kommoditeite - as *objek* wat binne 'n stelsel abstrakte geldwaardes verruil word dus - en nie met verwysing na wat dit sy produseerders (die proletariaat) gekos het nie (Marx, 1981: 34 - 35; asook Marx, 1976: 164 - 165; 1003; 1046; 1052). Werkers kan dus onwetend hul eie onderdrukking 'produseer' wanneer hulle vir 'n kapitalis werk, aldus Marx.

Marx bespreek die psigologiese prosesse wat dit moontlik maak dat hierdie onderdrukking ongesteurd voortgaan aan die hand van begrippe soos *mistifikasie*, *fetisjisme*, *alienasie*, *verdingliking*, en so meer. Hierdie besprekings bestaan meesal as sydelingse verwysings

² Hierdie 'deursnit' bestaan uit die volgende: Bana Maic, *Voortrekkerslewe in donker Afrika* (1924), J.G. Engela, *Tenigblik* (1925), G.W. Eybers, *Mont-aux-Sources* (1925), N. Hofmeyer, *Fanie* (1925), C.J. Langenhoven, *Geeste op aarde* (1924), M. Linde, *Onder bevoorregte mense* (1925), E. Malan, *Deur 'n geleende bril* (1926), D.F. Malherbe, *Die meulenaar* (1926), L. Maré, *Nuwejaarsfees op Palmietfontein* (1919), Sangiro, *Uit oerwoud en vlakte* (1921), P.C. Schoonees, *Jannie* (1926), J. van Bruggen, *Op veld en rande* (1920), J.R.L. van Bruggen, *Japie* (1922), R.J. van Reenen, *Die lokaas* (1921).

aangesien Marx veel meer belanggestel het in ekonomiese verskynsels en die manier waarop die ekonomiese teoretici van sy tyd hierdie verskynsels benader het.

3.2 Reïfikasie

Die begrip *reïfikasie*, daarenteen, terwyl dit getrou bly aan die 'ekonomies-filosofiese' raamwerk waarbinne Marx gewerk het, maak dit moontlik om ewe veel aandag aan sowel objektiewe as subjektiewe aspekte van die kapitalistiese produksiewyse te skenk (Arato, 1979: 115 - 116). Hierdie vernuwing wat die reïfikasie-konsep binne die Marxisme bewerkstellig het, was afhanklik van nog 'n konsep, naamlik *rasionalisasie*. Lukács het, uitgaande van die werk van Max Weber (Arato, 1979: 113), betoog dat die rasionaliseringsproses wat kenmerkend van die kapitalistiese produksiewyse is, die samelewing en die alledaagse bestaan van mense in hierdie samelewing al sterker affekteer, soos wat die kapitalistiese produksie en verspreiding van kommoditeite toeneem (Lukács, 1971: 89).

Hierdie rasionaliseringsproses is in die eerste plek dit waarop die alledaagse betekenis van die woord dui - dit is vir die kapitalis, as hy wil voortbestaan in 'n onpersoonlike milieu waar daar sterk meegeding word (byvoorbeeld om markte), nodig om die produksieproses gedurig aan 'n abstrakte berekening te onderwerp om uit te vind hoe hy hierdie proses kan rasionaliseer. 'n Kapitalis wat dit byvoorbeeld regkry om meer van dieselfde produkte in 'n korter tyd te produseer, het 'n voorsprong op sy mededingers.

Een van die ooglopendste gevolge van hierdie berekeningsproses is arbeidsverdeling (*division of labour*) waar take wat voorheen deur een persoon uitgevoer is, opgesplyt word en deur meer as een persoon verrig word. Alhoewel hierdie 'spesialisasie' logieserwys meer werksgeleenthede skep, het dit die gevolg dat die waarde van handearbeid verminder. Die proses gaan ook gepaard met outomatisasie en meganisasie waar mense met masjiene vervang word. 'n Onvermydelike gevolg hiervan is toenemende werkloosheid (Marx, 1979: 567 - 568; 782). Dit is dus nie moeilik om te sien dat die proses gevolg op 'n sosiale vlak sal hê nie.

Die waarde van Lukács se standpunt lê daarin dat hy nie stilstaan by bogenoemde ooglopende gevolge om dit te veroordeel en te beween nie. Hy betoog dat dit ook nodig is om in gedagte te hou dat hierdie berekenings en rasionaliserings *subjektief* inwerk op *almal* wat betrokke is by die proses. Die werker se persoonlikheid en menslikheid word geïgnoreer, en hy word as 'n komponent van die produksieproses aan die onpersoonlike berekenings van die kapitalis onderwerp. Terwyl dit tot gevolg het dat hy psigies 'gefragmenteer' word deur die berekenings (Lukács, 1971: 89, 99), spring die 'denkers' wat vir die berekenings verantwoordelik is, die effekte van die proses nie vry nie.

3.3 Reïfikasie en denke

Vir hierdie bourgeois-filosowe het reïfikasie hoofsaaklik die gevolg dat hulle 'n probleem ondervind om die wêreld anders te benader as opgedeel in diskrete 'eenhede'. Die eenhede word hoofsaaklik gekonseptualiseer in die vorm van antinomieë of teenstellings - die welbekende gees en vlees, subjek en objek, materiële objekte en kontemplatiewe denke, vorm en inhoud. Die groot probleem waarmee hierdie situasie filosowe laat, is om die verband tussen die eenhede waaruit die teenstellings bestaan, aan te dui (Lukács, 1971: 134).

3.3.1 Denke oor die natuur

In die geval van die 'natuur' wys Lukács hoe reïfikasie daarop uitloop dat filosofe se denke oor die begrip plaasvind binne die raamwerk van 'n teenstelling met geen moontlikheid van 'n sintese nie. Aan die een kant beweer Lukács (1971: 136):

...we can see that 'nature' has been heavily marked by the revolutionary struggle of the bourgeoisie: the 'ordered', calculable, formal and abstract character of the approaching bourgeois society appears natural by the side of the artifice, the caprice and the disorder of feudalism and absolutism.

Aan die ander kant kry ons terselfdertyd denke wat kulturele en sosiale instellings soos die bourgeois-orde sien as iets wat die mens sy essensiële mensheid ontnem en dit vir hom onmoontlik maak om sy mensheid uit te lewe. Die natuur word in hierdie geval gesien as die bron van spontaneïteit, as dit wat kunsmatige reëls en orde omverwerp en 'n werklik betekenisvolle lewe moontlik maak:

Nature thereby acquires the meaning of what has grown organically, what was not created by man, in contrast to the artificial structures of human civilisation (Lukács, 1971: 136).

Die kontradiksie tussen die twee posisies en die gepaardgaande afwesigheid van 'n logiese sluiting is 'n duidelike aanduiding dat die filosofe die wêreld nie aan 'n logiese ordening kon onderwerp nie. Die gevolg is dat die 'natuur' vir bourgeois-filosofe 'n onafhanklike entiteit bly wat nie in sy totaliteit aan die rede onderwerp kan word nie (Lukács, 1971: 212).

'n Implikasie verbonde hieraan is dat die mens, ten minste soos hy in die filosofie voorgestel word, nie oor Kopernikaanse vryheid beskik nie, maar onderworpe bly aan 'n stel onpersoonlike wette wat hy nie by magte is om teen te gaan of te verander nie. As Marx verwerp Lukács natuurlik hierdie voorstelling. Die oplossing wat hy aanbied, hou verband met sy reïfikasie-begrip.

Een van die 'suiwerste' vorms van die reïfikasie-proses is volgens Lukács dat dit die sosiale wêreld opdeel in ten minste twee klasse, die bourgeoisie en die werkersklas. In Lukács se oë is dit hierdie objektivering wat die basis is van die probleem waarmee *bourgeois*-filosofe sit - hulle kan nie anders as om hierdie kategorieë (onbewustelik) te aanvaar en te dink as bourgeois filosofe nie. Die gevolg is dat hulle nie die (sosiale) wêreld in sy geheel kan konseptualiseer nie, want so 'n konseptualisering - wat dan die proletariaat met hul begeertes vir bevryding en gelykheid sal moet insluit - impliseer immers die verdwyning van 'hulle' wêreld (Lukács, 1971: 148 - 149).

3.3.2 Die 'natuur' binne breër verband

Aangesien die Marxisme juis kant kies vir die proletariaat, het Marxistiese filosofe nie te kampe met hierdie probleem nie. Dit is die insluiting van die proletariaat in die Marxistiese filosofie wat dit vir Marxistiese filosofe moontlik maak om te betoog dat hul filosofie die mensheid in sy geheel verteenwoordig.

Indien hierdie perspektief op die 'natuur' toegepas word, het dit tot gevolg dat die 'natuur' (soos die proletariaat) nie meer gesien word as iets 'buite' die 'mens' nie. Dié perspektief

maak dit vir die filosoof onmoontlik om 'n definitiewe grens tussen 'mens' en 'natuur' te trek.

Die 'natuur' in so 'n perspektief kan gevolglik nie iets wees wat uit die hand van God gerol het en onafhanklik volgens godgegewe wette voortbestaan nie - agter, of voor, die 'natuur' staan *die mens*. Die 'wette' van die natuur is volgens hierdie siening mensgemaak³.

So 'n siening het natuurlik implikasies in soverre dit ons denke oor die verhouding tussen die mens en die natuur betref. Soos ons reeds gesien het, verskyn die kommoditeit voor die gereïfiseerde denke van die werker as 'n vreemde onpersoonlike objek waarin hy nie sy arbeid kan herken nie. In die geval van die natuur veroorsaak die reïfikasie-proses iets soortgelyks - die natuur verskyn voor die gereïfiseerde denke as 'n onpersoonlike 'natuurlike' mag, 'n stelsel onverbiddelike wette.

Die perspektief wat Lukács in navolging van Marx open, maak dit egter moontlik om te sien dat die kommoditeit 'n *menslike* produk is wat na sosiale of eksploitatiewe verhoudings tussen *mense* herlei kan word. Net so kan die vorm waarin ons die natuur waarneem, gesien word as 'n mensgemaakte werklikheid. Die 'natuur' kan binne hierdie perspektief dus herlei word na verhoudings tussen mense. Dit is hierdie siening wat vervat word in die woorde, "nature is a social category" (Lukács, 1971: 130).

Dit is dan ook binne hierdie raamwerk dat die 'natuur' in hierdie artikel benader word: as onderworpe aan "reïfikasie" - 'n proses wat orals plaasvind in 'n kapitalistiese maatskappy, sowel op 'n objektiewe as 'n subjektiewe vlak (kyk Lukács, 1971: 100), met sy oorsprong in (eksploitatiewe) sosiale verhoudings tussen mense.

4. Reïfikasie en letterkunde

Vir die bespreking hierbo om enige waarde te hê, is dit natuurlik nodig dat 'n verband aangedui word tussen die letterkunde waarmee hierdie artikel gemoed is en die kapitalistiese ontwikkeling van Suid-Afrika. Dit word in die eerste plek gedoen deur kortliks aan te toon dat die uitgebreide industrialisasie (en 'reïfikasie') van die periode waarmee ons gemoed is, neerslag gevind het in die letterkunde van die betrokke tydperk.

4.1 Pre-kapitalistiese aard van letterkunde

In die eerste plek vind die pre-kapitalistiese (feodalistiese) lewenswyse, houdings, instellings, ensovoorts neerslag in die prosatekste van 1918 tot 1926, en in die meeste gevalle is dit juis hierdie aspekte van die werklikheid wat in 'n positiewe lig uitgebeeld word. "Die nuwejaarsfees op Palmietfontein" (Mar, 1918), "Op tog", "Op Moerbeidaal", "n Geregshofsak" (Engela, 1925) roep in hierdie verband die kaskenades van die verlede op

³ Alhoewel Lukács se latere werk 'n verfyning bring rondom sy denke oor hierdie kwessie word dit hier nie in aanmerking geneem nie aangesien dit die argument te veel sal kompliseer. In sy *Ontology of social being. Vol. III. Labour*, organiseer Lukács sy denke om die begrip "the retreat of the natural boundary" (Lukács, 1980:17-18; 34-35), en betoog hy dat die mens mens is en 'n bewussyn het omdat hy natuurlike prosesse beheer, manipuleer en aanpas, maar dat die 'natuur' nooit heeltemal kan verdwyn nie.

om die belangrikheid van humor en meelewendheid te beklemtoon. "Van Paardeberg na Ceylon" (Engela, 1925) en "Ek vertel vir Jannie" (Eybers, 1925) hou uithouvermoë, vindingrykheid, dapperheid en die bereidwilligheid om opofferings te maak, voor as positiewe hoedanighede. In "Oom Jannie" (Van Bruggen, 1920 - volgens Kannemeyer (1984: 187) geskryf voor 1918) kom 'guitigheid' en respek vir ouer mense aan die orde. Hierdie ingesteldheid vind nooit onbeteueld uitdrukking nie, maar bly altyd binne die perke van goeie smaak.

4.2 Verset teen reïfikasie

Die pre-kapitalistiese aard van hierdie tekste, of presieser, van die maatskappy waarbinne hulle geproduseer is, spreek egter die duidelikste waar daar direk kritiek gelewer word op 'n sentrale aspek van die kapitalisme, naamlik die kommoditeit. In verskeie van die tekste lewer karakters kritiek op hierdie aspek van die nuwe orde wat in die begin van die twintigste eeu aan die ontstaan was, en dan in woorde wat net so uit die mond van Marx kon gekom het. Dit gebeur veral waar arbeid as kommoditeit optree, en waar die waarde van 'n mens dan noodwendig gemeet word aan geld. Die volgende is 'n goeie voorbeeld:

Die agent is toegehuil in dié geheime, wat geld sonder arbeid laat inrol, hij's daarvan bewus, blij daarvan bewus, sonder vir 'n oomblik terug te dink aan die, wat weer 'n klein gedeceltetjie daarvan moet terugverdien van hom, en in die *"sweet hun's aanskijns!"*

Die agent, soos die meerderheid manne van aansien en oorvloed, het geen begrip van werksman-loon (Maré, 1919: 146).⁴

Hierdie kritiek vind ook uiting in 'n daadwerklike verwerping van verskynsels wat die nuwe orde vergesel. Hierdie verwerping het gewoonlik te make met kulturele verskynsels. In "Die praatmasjien" in *Op veld en rande* gooi Oom Andries die platespeler wat sy seun op die plaas aanbring, by die venster uit (Van Bruggen, 1920: 159). In "Sport" en "Die wondervolle weë van die Heer", uit *Tenugblik* (Engela, 1925) sterf karakters na besoeke aan die dansbaan en die skaatsbaan. Dit is, te oordeel aan hierdie tekste, kennelik nie plekke waarheen 'beskaafde' mense gaan nie.

4.3 Natuur vry van invloed van reïfikasie?

Terwyl die 'natuur' ook 'n rol speel in hierdie tekste, is dit nie so maklik soos in bogenoemde gevalle om vas te stel watter houding ten opsigte van die reïfikasie-proses hierdie voorstellings verteenwoordig nie.

Die bos word voorgestel as "onbekend, vol geheime" en ook 'n bedreiging vir mense (Bana Maie, 1924: 16, 24), so ook in "Na die natuur" (Eybers, 1925: 22 - 25). Die 'natuur' word ook sy vryheid gegun in "Die twee professore" van Langenhoven. 'n Wetenskaplike wat ontdek hoe om breine kunsmatig aan die lewe te hou, verwoes in hierdie verhaal uiteindelik sy laboratorium en sy nuut-ontdekte vaardigheid - dit wil sê die moontlikheid om die algehele oorheersing van die rede oor die natuur te verwesenlik (Langenhoven, 1924).

⁴ Vergelyk ook Van Reenen, (1921:26); J.R.L. van Bruggen, (1922:132-133); J. van Bruggen, (1922:79); Malan, (1926:75).

Wanneer die tekste op hierdie relatief 'naïewe' manier benader word, lyk dit dus asof die reïfikasie-proses alreeds 'n invloed gehad het op die samelewing soos in die letterkunde voorgestel, maar dat die 'natuur' hierdie invloed grootliks vrygespring het. Lukács se betoog dat die natuur 'n "sosiale kategorie" is, dwing ons egter om nie slegs die 'uiterlike', alledaagse natuur as 'die natuur' te aanvaar nie. Dit dwing ons eerder om te dink dat die natuur nie slegs buite die mens ('in die natuur') bestaan nie, maar ook 'binne' die mens. Die betoog is dus 'n aansporing om 'die natuur' te benader as deel van die mens en sy instellings.

5. Reïfikasie en emosies

Om die toepasbaarheid van hierdie aspek van die Lukácsiaanse perspektief op die prosa van die betrokke tydperk aan te toon, fokus die artikel op 'n eienskap wat die meerderheid tekste van die tydperk deel, naamlik 'n beheptheid met menslike emosies, luste en begeertes. Die betoog van die artikel is uiteindelik dat 'n ondersoek van hierdie beheptheid 'n verband openbaar tussen die betrokke prosatekste, reïfikasie (industrialisasie) en 'n transformasie van die 'natuur'. Die 'natuur' wat hier ter sprake kom, is die emosies wat hierbo genoem word.

Die beheptheid kan in drie groepe opgedeel word:

- * 'n beheptheid met emosies oor die algemeen,
- * 'n beheptheid met emosies wat gepaard gaan met sekere kulturele aspekte wat met 'n kapitalistiese maatskappy geassosieer word, en
- * 'n beheptheid met mense-, en spesifiek seksuele verhoudings in 'n klassegemeenskap.

5.1 Emosies oor die algemeen

Langenhoven se 'spookstories' in *Geeste op aarde* is eksemplaries van die eerste groep. In hierdie stories gee 'n oormatige ('onnatuurlike'?) of 'n gebrekkige emosionele investering telkens aanleiding tot 'n situasie waar die natuur oorneem en die normale 'kulturele' aktiwiteit van die mense in die verskillende gemeenskappe ontwig word: in "Die slaapwandelaar" is dit in die "onversorgde" eikelaan (triomf van die natuur) dat Fanie sy geliefde Martha wie se dood hy nie kan aanvaar nie ('n emosionele oorinvestering), se gees ontmoet; in "Die bouval op Wilgerdal" is die plaas aan die verval omdat Frans Rysselaar weens sy "bose hartstogte" (Langenhoven: 1924: 31) hom nie wou neergelê het by die woord van Emmie Damberg wat hom verwerp het nie; in "Die tralies in die veld" verskyn die gees van 'n hond by sy baas se graf omdat die man en sy vrou die hond as hul *kind* behandel het.

In *Jannie*, wat die storie vertel van 'n jongman se ontwikkeling vanaf selfingenomendheid tot verbondenheid aan die Afrikanersaak, word daar aandag geskenk aan die 'liefde' wat hy vir 'n Engelse vrou, Beryl Walker, voel:

Dan is dit mos net selfsug wat my haar laat bemin, of nog erger, dan is dit net die manlike, dierlike instink wat my na haar toe dryf. Of is daar hoedanighede in haar siel, diep onder in haar gemoed, wat my so aantrek? (Schoonees, 1926: 131).

Wanneer Beryl geld kollekteer vir die stryd wat in Duits-Suidwes-Afrika deur Suid-Afrikaanse vrywilligers teen die Duitsers gevoer word, besluit Jannie dat Beryl nie hierdie hoedanighede besit nie en verbreek dus die verhouding. Net so moet Japie deur 'n vaevuur van 'vleeslikheid' en godsdienstige twyfel gaan voordat hy 'n periode van 'regenerasie' kan binnegaan as Afrikaner-intellektueel (Van Bruggen, 1922: 29, 101, 110 - 118, 122 - 123).

5.2 'Kapitalistiese' emosies

Die tekste in die tweede groep fokus daarenteen telkens meer direk op ontspanningsvorme wat gepaardgaan met die opkoms van die kapitalisme of waarop die kapitalisme kan parasiteer. In "Sport" en "Die wondervolle weë van die Heer" lei die skaatsbaan en die dansbaan onderskeidelik tot die dood van die jong Maria Brink en Helena Mentz wat hulle oorgegee het aan hul begeertes om deel te hê aan hierdie 'ydelhede' (Engela, 1975). "'n Gierigaard", uit dieselfde bundel, *Terugblik*, het te make met die lewe op die delwerpe en eindig met die storie van een van die delwers, 'Springbok', wat dood aangetref word deur die ander delwers - in sy armoedige hutjie met sy hande "geboor" in 'n wakies driekwart vol opgegaarde goud (Engela, 1925: 101).

Op sigself is daar nie werklik iets ongewoons aan die sedelessies vervat in hierdie stories nie. Op hul eie gelees, verkondig die verhale eenvoudige lewenswysshede en dien hulle as illustrasie van die volgende woorde uit een van die stories:

Ondeug, nes onkruid, groei welig as dit gevoed word, en net soos onkruid die ondergang van menig edel plant veroorsaak, net so gaan die mens onder wat sy luste botvier, en die vrye teuels daaraan gee (Engela, 1925: 98).

5.3 Emosies in 'n klassegemeenskap

Dat selfs hierdie sedelessies egter nie 'onskuldig' is nie maar historiese verskynsels is, word duidelik wanneer die tekste hierbo saam met die derde groep tekste gelees word. In drie van die tekste, *Die meulenaar* van D.F. Malherbe, *Onder bevoorregte mense* van Marie Linde en *Deur 'n geleende bril* van Essie Malan staan 'n liefdesverhouding tussen 'n minderbevoorregte en 'n bevoorregte Afrikaner in die sentrum van die stories. Terwyl *Die meulenaar* nog afspeel op die plaas, verder verwyder van die mag- en kultuursentra, is die ander twee romans stewig gesetel in die stadslewe van die twintigerjare en is die kwessies wat betrokke is, duideliker sigbaar.

Onder bevoorregte mense (Linde, 1925) vertel van 'n blanke weeskind, Bettie Ertel, wat in die Rademeyer-huishouding werk as 'kindermeid'; in *Deur 'n geleende bril* (Malan, 1926) vermoed 'n jong vrou, Louie Marais, wat uit 'n goeie agtergrond kom, haarself om as 'binnemeid' te werk. In albei tekste is die posisie van hierdie jong vrouens ten opsigte van ander vrouens van dieselfde stand, maar met 'n ander velkleur, telkens in die brandpunt. Daar is 'n gedurige besorgheid dat die minderbevoorregte, blanke jongvrou besig is om opgeneem te word in die geselskap van 'anderskleuriges'. In een van die eerste gesprekke wat Adeline Rademeyer met Bettie voer, sê sy:

... En ek hoop jy verstaan dat gekleurde bediendes nooit jou maats mag wees nie.

By die laaste woorde het Bettie vreemd opgekyk. Juffrou Michau het vir die wesies aan haar sorg toevertrou steeds ingeprent, dat hulle witmense is en gevolglik vir hulle teenoor Kleurlinge soos

witmense behoort te gedra, 'n vermaning wat in die meeste gevalle volstrek nie oorbodig was nie. By Bettie egter, was van kleinsaf 'n instinkmatige afkeer aanwesig vir al wat die naam van Kleurling dra (Linde, 1925: 37).

In *Deur 'n geleende bril* verdien die feit dat 'witmense' en 'gekleurdes' in dieselfde omgewing saamwoon, telkens kommentaar (vergelyk Malan, 1926: 85, 109, 111, 128, 177). Louie Marais, alias Lena Mouton, word verskriklik besorg wanneer sy sien dat een van die wit bediendes wat sy onder haar sorg neem, en wat in een van die 'gemengde' woongebiede woon, se suster uitgaan met 'n jongman wat "baie blas van kleur is" (Malan, 1926: 129). Hierdie 'probleem' word in albei die romans op die spits gedryf deur die liefdesverhoudings wat ontstaan - tussen Bettie (Susel) Ertel en Ben Maritz en tussen Louie Marais (Lena Mouton) en Etienne du Bois.

6. Emosies, politiek en opvoeding

6.1 Die verhouding tussen Afrikaner-elite en Afrikaner-werkers

Die tydperk waarin hierdie prosawerke verskyn het en waarmee hierdie artikel gemoeid is, was 'n tyd toe die wit heersersklas, en spesifiek die Afrikaanssprekende gedeelte daarvan, op soek was na die populêre steun wat sy posisie sou verstewig (vergelyk Lipton, 1989: 183 - 184; veral 188). Dit sou dus nie verregaande wees om te betoog dat die beheptheid met die seksualiteit van jong vrouens in hierdie tekste nie slegs na rasse-vooordeel herlei kan word nie, maar dat dit 'n verhouding tussen die Afrikaner-heersersklas en die Afrikaner-werkersklas en die gepaardgaande magsproblematiek impliseer.

So 'n argument verklaar egter nog nie die eerste twee groepe emosies waarvan daar sprake was nie. Dat die beheptheid met emosies in hierdie tekste ook deel vorm van die magsproblematiek wat hierbo genoem is, word eers duidelik wanneer daar gekyk word na een van die oplossings wat in *Onder bevoorregte mense* en *Deur 'n geleende bril* vir die probleem aangebied word - naamlik "opvoeding" (vergelyk Malan, 1926: 14, 54, 99, 177).

6.2 Opvoeding as oplossing

In terme van die eksplisiete probleemstelling in hierdie tekste is dit hierdie 'opvoeding' wat sou moes dien as bemiddeling van die verhouding tussen die Afrikaner-heersersklas en Afrikaner-werkers. Dit is veral in hierdie opsig dat die sin van 'n denker soos Lukács se uitgangspunte duidelik word. Soos ons reeds gesien het, is een van Lukács se uitgangspunte dat daar 'n hegte verbintenis is tussen die objektiewe en die subjektiewe fasette van die reïfikasie-proses. Nie net die werkers word beïnvloed deur reïfikasie nie, maar ook die denkers wat vir hierdie proses verantwoordelik is. Om dit kortliks te stel: die resultaat van die denke van die denkers beïnvloed hul denke.

Hierdie perspektief is van toepassing by die oplossing wat in die letterkundige tekste aangebied word, oftewel die "opvoeding" wat hierbo genoem is. Uit die tekste is dit duidelik dat die 'oplossing' in die eerste plek gemik is op arm of geproletariseerde Afrikaners. Van hulle word verwag om hulle lewenswyse aan te pas en nie die 'vreemde' lewenswyse waarmee die kapitalisme gepaard gaan, aan te gryp nie.

Dié oplossing speel egter terug op die 'opvoeders' of die aanbieders daarvan. Ook hulle kan nie voortgaan om onnadenkend 'bevoorreg' te leef en op te gaan in die nuwe wêreld wat die opkoms van die kapitalisme in Suid-Afrika vergesel het nie. Hulle moes hulself ook onderwerp aan die stel waardes wat hulle op gewone (Afrikaanse) mense wou afdwing.

Die beste beginpunt vir 'n perspektief op die manier waarop die kwessie in die letterkunde neerslag gevind het, is miskien 'n teks van Jochem van Bruggen, "Bywoners", in *Op veld en rande*. Een van die sentrale temas in hierdie verhaal is *arbeld* (vergelyk Coetzee, 1988: 26). Die bywoners wat op Oom Andries Vry se plaas woon, verteenwoordig elkeen 'n sekere vorm van arbeid wat in die laboratorium van die verhaal getoets word aan die behoeftes van die tyd. Die verskillende houdings ten opsigte van arbeid word hiërargies in die verhaal gerangskik:

Met Sitman op die onderpunt, as verreweg die swakste, gaap die reeks van bywoners en spring op die gros, waarvan elkeen sy besonder swak en voortreflike puntjies het, maar niemand baie uitblink bo die ander nie. Daar is kruismakers, windmakers en staatsmakers onder hulle; Andries Vry het 'n groot plaas (Van Bruggen, 1920: 14).

Alhoewel daar met elkeen van die bywoners volgens hul aard afgereken word, is dit uiteindelik Sitman, as "die elfde plaag" (p. 33), op wie die soeklig val. Die oorsaak van sy luiheid en agteruitgang word deeglik nagespoor en 'n oplossing word aangebied. Die verhaal begin met die volgende beskrywing van die lewe op die plaas, met spesifieke verwysing na Oom Andries:

Alles bly in die ou sleur, volgens die gewoonte, wat sy opvoeding hom geleer het (p. 6).

Die lewe in die "ou sleur" is egter nie sonder probleme nie en die "opvoeding" - eintlik 'gewoonte' of 'ervaring' - waarvan hier sprake is, blyk nie voldoende te wees nie:

Tallose klein kwellings is daar wat hinder, omdat verligting en onderwys hulle nooit geleer het nie, die heil en voordeel van 'n lewe waarin orde en reël alle las help verlig (p. 16).

Dit is ook hierdie soort "opvoeding" wat later in die storie daartoe lei dat Sitman hom tot diefstal moet wend en nog later sy seuntjie, Driesie, opsteek om eiers te steel, wat tot 'n onhoudbare situasie lei. Uiteindelik word dit tydens 'n besoek van die dominee duidelik gemaak dat "opvoeding" die enigste uitweg is wat sal verhoed dat "onskuldige kindertjies tot misdadigers opgroei" (p. 69). In die weeshuis sal hierdie kindertjies "... onderwys ontvang en naderhand 'n ambag leer en werk vir hulle brood" (p. 70).⁵

As 'n teks soos "Bywoners" dit duidelik maak wie die objek van hierdie "opvoeding" is - die armblanke (die Afrikaner-werker, in my woorde) - word die probleem uit 'n veelvoud ander hoeke benader in die ander tekste.

6.2.1 Liberale opvoeding is onaanvaarbaar

Die lokaas bied in hierdie opsig 'n rigtinggewende raamwerk aan. In hierdie roman bestaan daar nie werklik iets tussen die twee pole wat verteenwoordig word deur Gert Vermaak en

⁵ Die dringendheid van hierdie situasie kry uitdrukking in die storie "Ouboet" deur Van Bruggen (1920). Myns insiens kan daar 'n verband gelê word tussen die feit dat Ouboet *sterf* en sy mislukking om dit vir sy gebrekkige broertjie, Danie, moontlik te maak om 'n ordentlike opvoeding te ontvang.

die Kapitalis nie. Gert put sy wysheid en inspirasie uit die natuur (vergelyk Van Reenen, 1921: 117 - 123, 169 en 177) en dra die belange van eenvoudige mense op die hart (Van Reenen, 1921: 115 - 120, 153) terwyl die Kapitalis handel volgens "suiwer besigheidsbeginsels" wat nie plek laat vir "ou vrouensidee" nie (Van Reenen, 1921: 96).

Waar daar in die teks wel 'n mate van simpatie teenoor Gert geopenbaar word, speel hy uiteindelik die rol van 'n soort hanswors - die roman is in sekere opsigte 'n (sardoniese) grap ten koste van hom en die suiwer ideale wat hy verteenwoordig. Die Kapitalis, aan die ander kant, is nie werklik 'n mens nie, maar tree eerder op soos 'n masjien, 'n robot. Die roman bied dus nie 'n 'aanvaarbare' alternatief aan nie - albei die rolle wat in die roman voorgestel word, en die opvoedkundige alternatiewe wat hulle veronderstel, word negatief gekleur. Dit lyk dus asof 'n aanvaarbare soort opvoeding tussen hierdie twee ekstreme pole sou moes val, nie te veel afgestem op die "natuur" nie, en terselfdertyd ook nie gerig op die aankweek van die siellose redelikheid van die Kapitalis nie.

Ook in ander tekste word 'n harmoniese band tussen 'natuur' en 'opvoeding' afgewys. Die onnatuurlike situasie in "Die slaapwandelaar" is deels te wyte aan die feit dat die bogemiddelde intelligensie van Fanie nie "bewerk" word nie (Langenhoven, 1924: 16 - 17). Ook in Jannie word die stuwings wat die natuur aan sy 'natuurlike' aangetrokkenheid tot Beryl Walker verleen, en die lewenswyse waarvan sy deel is, afgekeur. Dit is ook in hierdie (bedrieglik) eenvoudige teks dat dit duideliker word wat die skrywers van hierdie tekste verhoed om 'n 'natuurlike' (universalistiese) opvoeding voor te staan.

6.2.2 Opvoeding in 'n nasionalistiese gees

Nadat Jannie besluit het om sy verhouding met Beryl te verbreek, vind hy troos in die "innerlike skat" van sy herinnerings aan sy moeder. Sy besluit word verder gedra op gedagtes oor die verband tussen skyn en syn, die tydelike en die ewige totdat hy uiteindelik besluit dat dit beter is om "... onder die besef van so 'n heilige oomblik..." te lewe (Schoonees, 1926: 165). Iets van wat betrokke is by hierdie besluit van hom en sy denke oor die onderskeid tussen "sienlike en onsienlike" dinge, skemer deur wanneer dit in ag geneem word dat hy sy besluit neem in die konteks van die regeringsbeleid om troepe na Duits-Suidwes-Afrika te stuur en hy ook 'n gedig skryf waarin hy duidelik standpunt inneem teen die regering en die mense om hom wat hierdie besluit steun (Schoonees, 1926: 157 - 159).

Japie gee miskien die duidelikste blyke van wat hier betrokke is. Die verhaal begin waar 'n jong moeder sterf met die geboorte van haar kind, maar eindig in die vrolike atmosfeer van 'n warm sitkamer:

En weg huppel die vroultjie na haar kindjie, en in die halfskemer van die kaplamp pèrel een glimlag
vol vader trots (Van Bruggen, 1922:155).

Japie is die vader hier, wat deur die vaevuur van die verleidings van die moderne wêreld (wat intellektuele verleidings insluit), getemper is tot 'n gedissiplineerde vader en intellektueel, toegewyd besig om die "Afrikaanse saak" te bevorder. Hy, net soos P.C. Schoonees se Jannie, het alles geproe wat die moderne wêreld bied, sy emosies uiteindelik onder beheer gekry en die verleidings (insluitende intellektuele verleiding) verwerp om hom nederig te onderwerp aan 'n kollektiewe saak.

7. Slot

Uiteindelik is dit die vorm wat die bogenoemde 'opvoeding' in hierdie tekste aanneem wat ons in 'n posisie plaas om die beheptheid met luste en emosies in die tekste te verstaan. Sosiologies geles en sonder om uitsluitel te gee oor *hoe* die letterkunde betrokke sou wees (in watter mate die tekste die situasie weerspieël, of daarenteen 'n kousatiewe rol speel), is die beheptheid 'n aanduiding dat daar gedurende die betrokke periode 'n massiewe ingryping in die 'natuur' was. Die 'natuur' wat in hierdie geval aan 'n transformasie onderwerp is, volgens die betoog in hierdie artikel, was die emosionele samestelling van blanke Afrikaanssprekendes.

In die letterkundige tekste waarna gekyk is, word aangetoon dat mense gemanipuleer is om hul emosionele lewens te kontroleer. Aan die een kant moes hul die menslike gevoelens wat ander mense in hulle opgeroep het, beheer volgens die 'objektiewe' kriteria wat velkleur bied, en aan die ander kant moes hulle hulle nie oorgee aan die najaag van die plesier, ervarings, lewenswyse en uitdagings wat die ontstaan van 'n kapitalistiese samelewing hulle mee gekonfronteer het nie.

Hoewel volstaan word met hierdie formulering van die resultate na aanleiding van die ondersoek, is die situasie as 'n geheel natuurlik veel kompleks. 'n Hele reeks verhoudings is eintlik betrokke by hierdie ingryping in die natuur. Hierdie besef van kompleksiteit is een van die uitvloeisels van die gebruik van die konsep, die *natuur*, wat vandag nie gebruik kan word sonder dat die begrip *ekologie* en die totaliteitsdenke wat dit vergesel, ook saamspeel nie. Ons kan vandag nie meer op 'n isolasionistiese manier dink nie - meer as ooit vantevore is dit onvoldoende om in terme van 'n enkele selfgenoegsame groep te dink.

Dit geld ook vir die Suid-Afrikaanse letterkunde, waar die oorheersende siening tot nou toe was dat daar nie werklik hoop is om die (geestelike) fragmentasie wat op hierdie gebied heers, te oorkom nie (vergelyk Gray, 1977: 37 - 38). Die benadering wat in hierdie artikel aangebied word, dra hopelik by tot die poging om hierdie fragmentasie te oorkom.

Verwysings

- Arato, A. & Breines, P. 1979. *The young Lukács and the origins of Western Marxism*. London : Pluto.
- Bana Maic. 1924. *Voortrekkerslewe in donker Afrika*. Pretoria : De Bussy.
- Coetzee, A. 1988. *Marxisme en die Afrikaanse letterkunde*. Bellville : Universiteit van Wes-Kaapland.
- Engela, J.G. 1925. *Terugblik*. Pretoria : De Bussy.
- Eybers, G.W. 1925. *Mont-aux-Sources*. Kaapstad : Nasionale Pers.
- Gerwel, G.J. 1983. *Literatuur en apartheid. Konsepsies van 'gekleurdes' in die Afrikaanse roman tot 1948*. Kasselsvlei : Kampen.
- Giliomee, H. 1989. The beginnings of Afrikaner ethnic consciousness, 1850-1915. In: Vail, L. *The creation of tribalism in Southern Africa*. London : James Currey p. 21 - 54.
- Goldmann, Lucien. 1975. *Towards a sociology of the novel*. London : Tavistock.
- Gray, S. 1977. The need for a history of South African English literature. *Standpunte*, 30(3): 36-45.
- Hall, John. 1979. *The sociology of literature*. Londen : Longman.
- Hofmeyr, N. 1925. *Fanie*. Kaapstad : Nasionale Pers.
- Houghton, D.H. 1975. Economic development 1865 - 1965. In: Wilson, M. & Thompson, L. *The Oxford history of South Africa. Vol II. South Africa 1870 - 1966*. Oxford : Oxford University press.
- Kannemeyer, J.C. 1984. *Geskiedenis van die Afrikaanse literatuur. Band I*. Pretoria : Academica.

- Langenhoven, C.J. 1924. *Geeste op aarde*. Kaapstad : Nasionale Pers.
- Linde, M. 1925. *Onder bevoorregte mense*. Pretoria : J.L. van Schaik.
- Lipton, M. 1989. *Capitalism and apartheid. South Africa, 1910 - 1986*. Cape Town : David Philip.
- Lukács, G. 1971. *History and class consciousness. Studies in Marxist dialectics*. London : Merlin.
- Lukács, G. 1980. *Toward the ontology of social being. Part II, Chapter 1: Labour*. London : Merlin.
- Malan, C. 1982. Die Afrikaanse letterkunde vandag, in vergelyking met die situasie 'n halfeeu gelede. *Tydskrif vir Letterkunde*, 20(3):55-61.
- Malan, C. 1990. Die ideologie van eenheid by die konseptualisering van "die Suid-Afrikaanse letterkunde". *Stilet*, 2(2):25-40.
- Malan, E. 1926. *Deur 'n geleende bril*. Kaapstad : Nasionale Pers.
- Malherbe, D.F. 1926. *Die meulenaar*. Kaapstad : Nasionale Boekhandel.
- Maré, L. 1919. *Nuwejaarsfees op Palmietfontein*. Pretoria : J.L. van Schaik.
- Marx, K. 1976. *Capital. A critique of political economy*. Harmondsworth : Penguin.
- Marx, K. 1981. *A contribution to the critique of political economy*. Moscow : Progress publishers.
- Moodie, T. Dunbar 1975. *The rise of Afrikanerdom. Power, apartheid, and the Afrikaner civil religion*. Berkeley : University of California Press.
- Sangiro. 1921. *Uit oerwoud en vlakke*. Kaapstad : Nasionale Pers.
- Schoonees, P.C. 1926. *Jannie*. Pietermaritzburg : Die Natalse Nasionale Pers.
- Simons, J. & Simons, R. 1983. *Class and colour in South Africa 1850 - 1950*. International defence and aid fund for South Africa.
- Steenberg, D.H. 1982. Literatuur en kulturele konteks. *Tydskrif vir Letterkunde*, 20(1):36-48.
- Van Bruggen, J. 1920. *Op veld en rande*. Pretoria : J.L. van Schaik.
- Van Bruggen, J.R.L. 1922. *Japie*. Amsterdam : Swets en Zeitlingen.
- Van Onselen, C. 1982. *Studies in the social and economic history of the Witwatersrand 1886 - 1914. Volume 2: New Nineveh*. Johannesburg : Ravan.
- Van Reenen, R.J. 1921. *Die lokaas*. Kaapstad : Nasionale pers.
- Yudelman, D. 1983. *The emergence of modern South Africa. State, capital, and the incorporation of organized labor on the South African gold fields, 1902 - 1939*. Johannesburg : David Philip.

Universiteit van Transkei